**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI**
**KRIMINOLOGIYA TADQIQOT INSTITUTI**

# KRIMINOLOGIYA YANGILIKLARI

*Ilmiy to‘plami*

Toshkent – 2026

*O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti kengashining yig‘ilishida muhokama qilingan hamda nashrga tavsiya etilgan.*

**Mas’ul muharrir**

O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), **B.E. Berdialiyev.**

**Taqrizchilar:**

siyosiy fanlar doktori, professor **I. Ergashev;**

yuridik fanlar doktori, professor **A.G. Zakirova.**

**Nashrga tayyorlovchilar:**

falsafa doktori (PhD), professor **R.O. Nigmatov**; tibbiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) **I.E. To‘raev**; falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent **Sh.Sh. Hasanov**; yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) **U.A. Irisbekov; D.B.Mamarajabova.**

**Kriminologiya yangiliklari:** Ilmiy to‘plami – T.: O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti, 2026. – 178 b.

Mazkur to‘plamda zamonaviy kriminologiya nuqtai nazaridan jinoyatchilikka qarshi kurashning dolzarb masalalari yoritilgan bo‘lib, sodir etilayotgan jinoyatlarning kriminologik tavsifi, ularning kelib chiqish omillari, jinoyatchilikning oldini olish va fosh etishda yuzaga kelayotgan muammolar, shuningdek, xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalari va ularni milliy amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilingan.

To‘plam huquq-tartibot organlari ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari, olimlar, tadqiqotchilar va amaliyot xodimlari, mustaqil izlanuvchilar, talabalar hamda kursantlar uchun mo‘ljallangan.

*© O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti, 2026-y.*

# ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИНИНГ КОНЦЕПТУАЛ ВА НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

***Саитқулов Қодирали Абдисалимович***
*Криминология тадқиқот институтининг етакчи илмий ходими,*
*ю. ф. б. ф. д (PhD), доцент**

***Аннотация.*** *Мазкур мақолада ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг концептуал ва назарий жиҳатлари криминология ва виктимология фанлари кесимида таҳлил қилинган. Унда виктимлик, виктимизация, виктимоген омиллар, жиноят қурбони шахси, иккиламчи виктимизация ва қурбонга йўналтирилган профилактика тушунчалари илмий-назарий жиҳатдан очиб берилган. Шунингдек, ҳуқуқшунос олимларнинг илмий қарашлари таҳлил қилиниб, улар билан илмий полемика юритилган. Мақолада Ўзбекистон Республикасининг "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ги Қонуни, Жамоат хавфсизлиги концепцияси ҳамда халқаро стандартлар асосида виктимологик профилактикани такомиллаштириш бўйича илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган.*

***Калит сўзлар:*** *виктимология, виктимологик профилактика, ҳуқуқбузарлик, жиноят қурбони, виктимлик, виктимизация, виктимоген омиллар, профилактика инспектори, қурбонга йўналтирилган ёндашув, жамоат хавфсизлиги.*

***Аннотация.*** *В данной статье проанализированы концептуальные и теоретические аспекты виктимологической профилактики правонарушений на стыке криминологии и виктимологии. Раскрыты понятия виктимности, виктимизации, виктимогенных факторов, личности жертвы преступления, вторичной виктимизации и профилактики, ориентированной на жертву. На основе законодательства Республики Узбекистан и международных стандартов разработаны предложения по совершенствованию виктимологической профилактики.*

***Ключевые слова:*** *виктимология, виктимологическая профилактика, правонарушение, жертва преступления, виктимность, виктимизация, виктимогенные факторы, инспектор профилактики, общественная безопасность.*

Шахс хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш, жиноят қурбонлари сонини камайтириш ҳамда жабрланган шахсларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш замонавий ҳуқуқий

давлатнинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият сифатида эътироф этилгани мазкур йўналишнинг конституциявий асосини ташкил этади [1].

Жиноятчиликка қарши курашнинг анъанавий ёндашувларида асосий эътибор, одатда, ҳуқуқбузар шахсига, унинг жиноий хулқ-атвори, мотиви, мақсади ва жиноят содир этиш усулига қаратилади. Бироқ жиноят ҳодисасини фақат жиноятчи шахси орқали изоҳлаш унинг ижтимоий-ҳуқуқий табиатини тўлиқ очиб бермайди. Чунки ҳар қандай жиноий тажовузда жиноятчи билан бир қаторда жабрланувчи шахси, унинг ижтимоий ҳолати, ҳаёт тарзи, жиноятчи билан муносабати, хавфли вазиятдаги тутган ўрни ва ҳимояланиш имкониятлари ҳам муайян аҳамиятга эга бўлади [2].

Айнан шу нуқтаи назардан виктимология фани жиноятчиликни ўрганишда муҳим илмий йўналиш сифатида шаклланган. Виктимология жиноят қурбони шахсини, унинг жабрланишига таъсир қилувчи омилларни, жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатларни, шунингдек жабрланувчиларни ҳимоя қилиш ва реабилитация қилиш механизмларини ўрганади [15]. Ушбу фаннинг ривожланиши жиноят профилактикасига нисбатан янги – қурбонга йўналтирилган ёндашувни шакллантирди.

Бироқ бу ерда муҳим назарий чегарани аниқ белгилаш зарур: виктимологик ёндашув жиноят учун айбни жабрланувчи зиммасига юклашни англатмайди. Жабрланувчининг хулқ-атвори, турмуш шароити ёки хавфсизликка муносабатини таҳлил қилиш фақат профилактик мақсадга хизмат қилади. Яъни бундай таҳлил жиноятни оқлаш ёки жабрланувчини айблаш учун эмас, балки шахснинг ҳуқуқбузарлик қурбонига айланиш эҳтимолини камайтириш учун амалга оширилади.

Х. фон Ҳентиг жиноят қурбонини криминологик таҳлилнинг мустақил объекти сифатида баҳолаб, жиноятчи ва қурбон ўртасидаги муносабат жиноят механизмини тушунишда муҳим ўрин тутишини таъкидлаган [7]. Унинг фикрича, айрим ҳолларда қурбоннинг ижтимоий ҳолати, ёши, жинси, психологик хусусиятлари ёки жиноятчи билан муносабати жиноят содир этилиши жараёнига таъсир кўрсатиши мумкин. Бу фикр виктимология фанининг шаклланишида муҳим аҳамият касб этган. Бироқ мазкур қарашларни мутлақлаштириш ҳам тўғри эмас, чунки қурбоннинг хусусиятларини таҳлил қилиш жиноят учун асосий масъулиятни жиноятчидан жабрланувчига кўчиришга олиб келмаслиги лозим.

Б. Мендельсон виктимологияни мустақил фан сифатида асослашга ҳаракат қилган олимлардан бири ҳисобланади. У жабрланувчиларни турли тоифаларга ажратиб, жиноят содир бўлишида қурбоннинг айрим ҳолларда фаол ёки пассив ўрин тутиши мумкинлигини таъкидлаган [8]. Унинг таснифи виктимологик назария учун муҳим бўлса-да, бугунги кунда жабрланувчини “айбли қурбон” ёки “қисман айбдор қурбон” сифатида баҳолаш танқидий ёндашувни талаб қилади. Чунки бундай

баҳолаш жиноят қурбонларига нисбатан салбий муносабатни кучайтириши мумкин.

С. Шафер жиноят қурбони ва жиноятчи ўртасидаги функционал муносабатларни таҳлил қилган ҳолда, айрим вазиятларда қурбоннинг хулқ-атвори жиноят вазиятининг шаклланишига таъсир кўрсатишини қайд этган [9]. Бироқ мазкур қараш замонавий инсон ҳуқуқлари концепцияси нуқтаи назаридан эҳтиёткор ёндашувни талаб қилади. Жиноят учун юридик жавобгарлик жиноят содир этган шахс зиммасида бўлади, жабрланувчининг виктимологик таҳлили эса фақат профилактик мақсадга хизмат қилиши лозим.

Э.А. Фаттах эса жиноят қурбонининг шахсий хусусиятларини таҳлил қилиш билан бирга, ижтимоий муҳит, иқтисодий шароит, жамоат хавфсизлиги даражаси ва давлат институтларининг самарадорлигини ҳам инобатга олиш зарурлигини таъкидлайди [10]. Фикримизча, ушбу ёндашув виктимологик профилактиканинг замонавий талабларига кўпроқ мос келади. Чунки қурбонлик хавфи фақат шахснинг индивидуал хусусиятлари билан эмас, балки уни ўраб турган ижтимоий, ҳуқуқий ва институционал муҳит билан ҳам белгиланади.

Виктимологик профилактиканинг назарий асосларини очишда “виктимлик”, “виктимизация”, “виктимоген омиллар” ва “жиноят қурбони” тушунчаларининг мазмунини аниқлаш муҳимдир. Виктимлик – шахс, ижтимоий гуруҳ ёки муайян ҳудуд аҳолисининг ҳуқуқбузарлик қурбонига айланиш эҳтимолини ифодаловчи ижтимоий-психологик ва ҳуқуқий ҳолатдир [13]. У доимий ёки вақтинчалик, умумий ёки махсус, индивидуал ёки гуруҳий кўринишларда намоён бўлиши мумкин.

Виктимизация эса шахснинг ҳуқуқбузарлик оқибатида жабрланиш жараёнидир. У бирламчи ва иккиламчи шаклларда намоён бўлади. Бирламчи виктимизация бевосита ҳуқуқбузарлик содир этилиши натижасида келиб чиқади. Иккиламчи виктимизация эса жабрланган шахс ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга, судга, тиббий ёки ижтимоий хизматларга мурожаат қилганидан кейин унга нисбатан бефарқ, айбловчи ёки камситувчи муносабат билдирилиши натижасида юзага келади [8]. Бу ҳолат жабрланувчининг руҳий ҳолатини оғирлаштириб, унинг адолатга ишончини пасайтириши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси қуйидагича таърифланиши мумкин: ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси – ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ҳудудларни аниқлаш, виктимоген омилларни бартараф этиш, жабрланувчиларни ҳуқуқий, психологик ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг қайта қурбон бўлишининг олдини олишга қаратилган комплекс профилактик фаолиятдир.

Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг концептуал асослари унинг мақсади, стратегияси, субъектлари ва амалий моделини белгилаб беради. Агар назарий асослар виктимологиянинг илмий тушунчалари ва категорияларини

ифодаласа, концептуал асослар ушбу назарий билимларни профилактика амалиётига татбиқ этиш йўлларини кўрсатади.

Виктимологик профилактиканинг биринчи концептуал ғояси – қурбонга йўналтирилган профилактикадир. Бу ёндашувда жиноят қурбони ҳуқуқбузарлик оқибатларини пассив қабул қилувчи шахс эмас, балки ҳуқуқий ҳимоя, психологик ёрдам, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва реабилитацияга муҳтож ижтимоий субъект сифатида баҳоланади [13]. Бундай ёндашув инсон қадр-қимматини ҳимоя қилиш, жабрланувчининг одил судловдан фойдаланишини таъминлаш ва иккиламчи виктимизациянинг олдини олишга хизмат қилади.

Иккинчи концептуал ғоя – хавфни барвақт аниқлашдир. Виктимологик профилактика жиноят содир этилганидан кейин эмас, балки ҳуқуқбузарлик содир этилиши эҳтимоли мавжуд бўлган босқичда амалга оширилиши лозим. Масалан, оилавий низолар, спиртли ичимлик таъсиридаги жанжаллар, қўшничилик келишмовчиликлари, кибермакондаги шубҳали алоқалар ёки вояга етмаганларнинг назоратсиз қолиши барвақт аниқланса, ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш имконияти ортади.

Учинчи концептуал ғоя – манзиллилик ва индивидуал ёндашувдир. Турли тоифадаги шахслар учун виктимологик хавф турлича намоён бўлади. Аёллар ва болалар учун оилавий зўравонлик, кексалар учун фирибгарлик, ёшлар учун гуруҳий зўравонлик ва интернет орқали таъсир ўтказиш, тадбиркорлар учун иқтисодий ҳуқуқбузарликлар каби хавфлар мавжуд. Шунинг учун профилактика шахснинг ёши, жинси, ижтимоий мақоми, касби, яшаш ҳудуди ва ҳуқуқий хабардорлигига қараб ташкил этилиши лозим.

Тўртинчи концептуал ғоя – давлат ва жамият ҳамкорлигидир. Виктимологик профилактикани фақат ички ишлар органлари фаолияти билан чеклаб бўлмайди. Бу жараёнда маҳалла, таълим муассасалари, соғлиқни сақлаш тизими, хотин-қизлар фаоллари, ёшлар етакчилари, психологлар, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва оммавий ахборот воситалари ҳам фаол иштирок этиши керак [15].

Бешинчи концептуал ғоя – рақамли профилактикадир. Ахборот технологиялари ривожланган шароитда жиноят қурбонига айланиш хавфи фақат жисмоний муҳитда эмас, балки виртуал маконда ҳам пайдо бўлмоқда. Киберфирибгарлик, онлайн таъқиб, шахсий маълумотлардан ноқонуний фойдаланиш, интернет орқали психологик босим ўтказиш каби ҳолатлар замонавий виктимологик профилактиканинг алоҳида йўналишига айланди.

БМТнинг жиноят қурбонлари тўғрисидаги 1985 йилги декларациясида жабрланган шахсларга ҳурмат ва шафқат билан муносабатда бўлиш, уларнинг одил судловга мурожаат қилиш, тезкор ва адолатли қоплама олиш ҳуқуқлари эътироф этилган [5]. Бу халқаро ёндашув виктимологик профилактиканинг марказида инсон ҳуқуқлари туриши лозимлигини кўрсатади. Шу жиҳатдан, Ўзбекистондаги профилактика тизимида ҳам жабрланувчининг ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлаш ва

унинг манфаатларини ҳимоя қилиш алоҳида устувор йўналиш сифатида қаралиши керак.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий асослари Конституция, қонунлар, Президент фармон ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ҳамда идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали шакллантирилган. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ги Қонуни ушбу соҳадаги асосий махсус қонун ҳисобланади. Унда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактикаси каби йўналишлари белгиланган [2].

Мазкур қонуннинг аҳамияти шундаки, у профилактика фаолиятини фақат ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар билан ишлаш доирасида эмас, балки ҳуқуқбузарликдан жабрланиши мумкин бўлган шахсларни ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан ҳам ташкил этишни назарда тутади. Шу маънода, виктимологик профилактика ҳуқуқбузарлик содир этилганидан кейинги таъсир чораси эмас, балки ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олишга қаратилган превентив фаолият сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ–27-сон Фармони билан тасдиқланган Жамоат хавфсизлиги концепцияси ҳам ушбу соҳада муҳим стратегик ҳужжат ҳисобланади. Концепцияда жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, аҳоли билан манзилли ишлаш, хавфларни барвақт аниқлаш ҳамда давлат органлари ва жамоатчилик ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш вазифалари белгиланган [3]. Бу вазифалар моҳиятан виктимологик профилактика ғоялари билан узвий боғлиқдир.

Шу билан бирга, хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш ва киберхавфсизликка оид қонунчилик ҳужжатлари ҳам виктимологик профилактиканинг ҳуқуқий асослари тизимида муҳим ўрин тутади [4].

Бироқ амалдаги ҳуқуқий базани таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, виктимологик профилактика нормалари мавжуд бўлса-да, унинг аниқ механизмлари, баҳолаш мезонлари, профилактика субъектларининг вазифалари ва жабрланиш хавфи юқори бўлган шахслар билан ишлаш алгоритмлари янада аниқлаштиришни талаб қилади. Масалан, профилактика инспекторининг эҳтимолий жабрланувчи шахс билан қандай тартибда ишлаши, виктимологик хавф қандай баҳоланиши, хавф гуруҳлари қандай мезонлар асосида шакллантирилиши ва жабрланган шахсга қайси хизматлар кўрсатилиши қонунчилик ва идоравий ҳужжатларда янада аниқ ифодаланиши мақсадга мувофиқ.

Миллий криминологик адабиётларда И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасулова ва З.С. Зарипов ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ижтимоий-ҳуқуқий фаолият сифатида баҳолаб, унинг самарадорлиги профилактика субъектларининг ўзаро

ҳамкорлиги, ҳуқуқий тарғибот, ижтимоий назорат ва манзилли таъсир чораларига боғлиқ эканини таъкидлайдилар [11]. Ушбу фикрлар виктимологик профилактика учун ҳам методологик аҳамиятга эга. Бироқ миллий адабиётларда виктимологик профилактикани алоҳида мустақил механизм сифатида чуқур таҳлил қилиш ҳали етарли эмас.

Виктимологик профилактиканинг амалий самарадорлиги унинг механизмлари қай даражада аниқ, манзилли ва тизимли ташкил этилганига боғлиқ. Замонавий шароитда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси умумий тарғибот, профилактик суҳбат ёки ҳуқуқий тушунтириш ишлари билан чекланиб қолмаслиги лозим. У аниқ маълумотлар, хавф таҳлили, шахсга йўналтирилган ёрдам, идоралараро ҳамкорлик ва рақамли мониторингга асосланиши керак.

Биринчидан, виктимологик профилактикада хавфни баҳолаш механизмини жорий этиш зарур. Бунда шахс ёки оиланинг ҳуқуқбузарлик қурбонига айланиш эҳтимоли ижтимоий, ҳуқуқий, психологик ва ҳудудий мезонлар асосида баҳоланади. Оилавий низоларнинг мавжудлиги, аввал зўравонлик ҳолатлари содир бўлганлиги, жабрланувчининг ҳуқуқий ёрдамдан фойдаланиш имконияти, иқтисодий қарамлик, яшаш жойида криминоген муҳитнинг мавжудлиги, киберхавфларга нисбатан ҳимоясизлик каби омиллар виктимологик хавфни баҳолашда муҳим аҳамиятга эга.

Иккинчидан, профилактика инспекторлари фаолиятида виктимологик ёндашувни кучайтириш лозим. Амалиётда профилактика инспекторлари кўп ҳолларда ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар, маъмурий назоратдагилар ёки профилактик ҳисобда турган фуқаролар билан иш олиб боради. Бироқ виктимологик профилактика нуқтаи назаридан улар ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар билан ҳам манзилли ишлаши зарур. Бундай шахслар қаторига оилавий зўравонлик хавфи остидаги хотин-қизлар, назоратсиз вояга етмаганлар, ёлғиз яшовчи кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар, фирибгарлик қурбонига айланиш хавфи юқори бўлган фуқаролар, киберхавфлардан етарли даражада хабардор бўлмаган шахслар кириши мумкин.

Учинчидан, маҳалла институтининг имкониятларидан самарали фойдаланиш муҳим. Маҳалла ҳудуддаги ижтимоий муҳит, оилавий муносабатлар, қўшничилик низолари, ёшлар муҳити ва эҳтимолий хавф омиллари ҳақида энг яқин маълумотга эга бўлган институтдир. Шунинг учун профилактика инспектори, маҳалла раиси, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси, ижтимоий ходим ва психолог ўртасидаги ҳамкорлик виктимологик профилактиканинг асосий амалий механизми бўлиши лозим.

Тўртинчидан, жабрланган шахсларни реабилитация қилиш тизимини такомиллаштириш зарур. Жиноят қурбонига фақат процессуал мақом бериш етарли эмас. Унга ҳуқуқий маслаҳат, психологик ёрдам, ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хавфсиз жойлаштириш, тиббий ёрдам ва қайта виктимизациядан ҳимоя қилиш хизматлари кўрсатилиши керак [5]. UNODC қўлланмаларида ҳам жиноят

қурбонларига комплекс ёрдам кўрсатиш, уларни жиноий адлия жараёнида қўллаб-қувватлаш ва руҳий жароҳат оқибатларини енгиллаштириш муҳим вазифа сифатида белгиланган [6].

Бешинчидан, кибервиктимизациянинг олдини олиш алоҳида механизм сифатида ривожлантирилиши лозим. Бугунги кунда фирибгарлик, шахсий маълумотларни қўлга киритиш, онлайн таҳдид, интернет орқали алдов ва молиявий зарар етказиш ҳолатлари ортиб бормоқда. Шу сабабли фуқароларнинг рақамли саводхонлигини ошириш, банк карталари ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш бўйича тушунтириш ишларини кучайтириш, тезкор мурожаат қилиш каналларини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Илмий полемика нуқтаи назаридан айтиш мумкинки, айрим тадқиқотчилар профилактиканинг асосий объекти сифатида ҳуқуқбузар шахсини кўради. Бу ёндашув классик криминология учун хос бўлиб, жиноятчиликни жиноятчи шахси, унинг ижтимоий муҳити ва хулқ-атвори орқали изоҳлайди. Бироқ бундай ёндашув профилактиканинг виктимологик имкониятларини чеклаб қўяди. Фикримизча, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг замонавий модели “жиноятчи – жабрланувчи – муҳит – институтлар” ўртасидаги ўзаро боғлиқликни комплекс таҳлил қилгандагина самарали бўлади.

Виктимологик профилактика бўйича илмий полемиканинг асосий нуқтаси қуйидаги саволда намоён бўлади: жиноят қурбони профилактика объекти сифатидами ёки профилактика субъекти сифатидами қаралиши керак? Анъанавий ёндашувда қурбон асосан ҳимояга муҳтож объект сифатида баҳоланади. Аммо замонавий ёндашувда у ўз ҳуқуқларини англайдиган, хавфсизлик чораларига риоя қиладиган, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорлик қиладиган ва ўзини ҳимоя қилиш кўникмаларига эга бўлган фаол субъект сифатида ҳам қаралиши лозим. Шу билан бирга, қурбонни “фаол субъект” сифатида баҳолаш унинг зиммасига ортиқча масъулият юклашни англатмаслиги керак. Давлат ва жамият шахсни ҳимоя қилиш бўйича асосий кафолатчи бўлиб қолади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси соҳасида бир қатор муаммолар мавжуд. Биринчидан, виктимологик профилактика амалиётда кўп ҳолларда умумий профилактика таркибида қолиб кетмоқда. Иккинчидан, виктимологик хавфни баҳолашнинг ягона мезонлари мавжуд эмас. Учинчидан, жабрланган шахсларни реабилитация қилиш тизими ҳали ҳам тўлиқ комплекс характерга эга эмас. Тўртинчидан, профилактика субъектлари ўртасида ахборот алмашинуви ва ҳамкорлик механизми тўлиқ рақамлаштирилмаган. Бешинчидан, кибервиктимизациянинг олдини олиш бўйича профилактик ишлар етарли даражада манзилли эмас.

Шу муносабат билан қуйидаги илмий-амалий таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунда виктимологик профилактиканинг мазмуни, субъектлари, объектлари ва чора-

тадбирларини янада аниқлаштириш лозим. Хусусан, “виктимологик хавф”, “жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахс”, “иккиламчи виктимизация” каби тушунчаларни қонунчиликка киритиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, профилактика инспекторлари фаолиятига “виктимологик хавфни баҳолаш варақаси”ни жорий этиш таклиф этилади. Унда шахснинг ёши, жинси, оилавий ҳолати, ижтимоий муҳити, аввалги жабрланиш ҳолатлари, ҳуқуқий саводхонлиги, зўравонлик ёки таҳдидга дуч келганлиги, иқтисодий қарамлиги, киберхавфларга мойиллиги каби мезонлар акс эттирилиши мумкин.

Учинчидан, ҳар бир маҳаллада виктимологик профилактика бўйича идоралараро ҳамкорлик алгоритмини ишлаб чиқиш лозим. Бу алгоритм профилактика инспектори, маҳалла раиси, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси, психолог, ижтимоий ходим ва тиббиёт муассасалари ўртасидаги вазифалар тақсимотини белгилаши керак.

Тўртинчидан, жабрланган шахсларнинг иккиламчи виктимизацияга учрашининг олдини олиш бўйича ички ишлар органлари, тергов органлари ва судлар учун махсус методик тавсиялар ишлаб чиқилиши зарур. Ушбу тавсияларда жабрланувчи билан мулоқот этикаси, унинг шахсий маълумотларини ҳимоя қилиш, психологик ҳолатини инобатга олиш ва такроран жароҳатловчи саволлардан сақланиш қоидалари белгиланиши лозим.

Бешинчидан, кибервиктимизацияга қарши аҳоли ўртасида рақамли ҳуқуқий маданиятни ошириш бўйича махсус дастурлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бу дастурлар банк карталари, шахсий маълумотлар, ижтимоий тармоқларда хавфсизлик, интернет фирибгарлигидан ҳимояланиш ва онлайн мурожаат қилиш тартибини қамраб олиши лозим.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси замонавий криминология, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва инсон ҳуқуқлари назариясининг кесишган нуқтасида шаклланаётган муҳим илмий-амалий йўналишдир. Унинг моҳияти ҳуқуқбузарлик қурбонига айланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ҳудудларни аниқлаш, виктимоген омилларни бартараф этиш, жабрланган шахсларни ҳимоя қилиш ва уларнинг қайта қурбон бўлишининг олдини олишдан иборат.

Виктимологик профилактиканинг назарий асослари виктимлик, виктимизация, виктимоген омиллар, жиноят қурбони шахси, иккиламчи виктимизация ва қурбонга йўналтирилган ёндашув каби тушунчаларда намоён бўлади. Ушбу тушунчалар жиноятчиликни фақат ҳуқуқбузар шахси орқали эмас, балки жабрланувчи шахси, ижтимоий муҳит ва давлат институтлари фаолияти билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилиш имконини беради.

Концептуал жиҳатдан виктимологик профилактика қурбонга йўналтирилган профилактика, хавфни барвақт аниқлаш, манзилли ёндашув, давлат ва жамият ҳамкорлиги, рақамли профилактика ва иккиламчи виктимизациянинг олдини олиш

каби ғояларга асосланади. Бу ғоялар профилактика фаолиятини янада инсонпарвар, самарали ва амалий натижага йўналтирилган ҳолда ташкил этишга хизмат қилади.

Олимлар қарашлари билан полемика шуни кўрсатадики, Х. фон Ҳентиг, Б. Мендельсон ва С. Шафер томонидан илгари сурилган қурбоннинг жиноят вазиятидаги роли ҳақидаги ғоялар виктимология фанининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этган. Бироқ бу қарашлар замонавий инсон ҳуқуқлари мезонлари асосида қайта баҳоланиши лозим. Жабрланувчининг хулқ-атворини таҳлил қилиш уни айблаш учун эмас, балки унинг ҳимояга муҳтожлик даражасини аниқлаш ва профилактик чораларни тўғри белгилаш учун хизмат қилиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг концептуал ва назарий жиҳатларини чуқур ўрганиш шахс хавфсизлигини таъминлаш, жиноят қурбонлари сонини камайтириш, ҳуқуқий маданиятни юксалтириш ва жамиятда хавфсиз муҳитни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Ушбу йўналишни илмий, ҳуқуқий ва амалий жиҳатдан ривожлантириш Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимини янги босқичга олиб чиқиш имконини беради.

## Фойдаланилган адабиётлар


*1.Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. // www.lex.uz.*

*2.Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги 2014 йил 14 майдаги ЎРҚ–371-сон Қонуни // www.lex.uz.*

*3.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–27-сон Фармони // www.lex.uz.*

*4.Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни // www.lex.uz.*

*5.United Nations. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985.*

*6.UNODC. Handbook on Justice for Victims: On the Use and Application of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. – New York, 1999. – P. 79–96.*

*7.Von Hentig H. The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime. – New Haven: Yale University Press, 1948. – P. 404–419.*

*8.Mendelsohn B. The Origin of the Doctrine of Victimology // Excerpta Criminologica. – 1963. – Vol. 3. – P. 239–244.*

*9.Schafer S. The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility. – New York: Random House, 1968. – P. 76–91.*

*10.Fattah E.A. Understanding Criminal Victimization. – Scarborough: Prentice Hall Canada, 1991. – P. 151–168.*

*11.Исмаилов И., Абдурасулова Қ.Р., Зарипов З.С. Криминология. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – Б. 251–263.*

*12. Криминология. Умумий қисм: Дарслик / И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасулова ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б. 165.*

*13. Бумаженко Н.И. Виктимология: учебно-методическое пособие. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2010. – С. 65.*

*14. Гаджиева А.А. Виктимология: учебное пособие / курс лекций. – Махачкала: ДГУНХ, 2016. – 152 с.*

*15. Виктимология. Дарслик / масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. Ф.М. Мухитдинов. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2021. – Б. 232.*



# ТОВЛАМАЧИЛИК ЖИНОЯТЛАРИДАН ЖАБРЛАНИШНИ ОЛДИНИ ОЛИШГА ОИД ТАРИХИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛ

***Ирисбеков Улуғбек Аскарбекович***
*Криминология тадқиқот институтининг етакчи илмий ходими, ю. ф. б. ф. д (PhD) **

***Аннотация.*** *Мазкур мақолада товламачилик жиноятларининг виктимологик профилактикасига оид тарихий-ҳуқуқий қарашлар таҳлил қилинган. Унда товламачиликнинг жабрланувчи шахсига мулкий, руҳий ва ижтимоий таъсири, қадимги одат нормалари, "Авесто", шариат қоидалари, "Темур тузуклари", классик виктимология ҳамда мустақил Ўзбекистон қонунчилигида ушбу жиноятдан жабрланишнинг олдини олишга қаратилган ғоялар ёритилган. Муаллиф товламачиликка қарши курашишда фақат жиноятчини аниқлаш ва жазолаш эмас, балки жабрланиш хавфи юқори бўлган шахсларни барвақт аниқлаш, уларни ҳуқуқий ва психологик қўллаб-қувватлаш, таҳдид ва мажбурлаш ҳолатлари ҳақида тезкор хабар бериш механизмларини такомиллаштириш зарурлигини асослайди.*

***Калит сўзлар:*** *товламачилик, виктимология, виктимологик профилактика, жабрланувчи, таҳдид, мажбурлаш, мулкий зарар, "Авесто", шариат, "Темур тузуклари", жиноят қурбони, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.*

***Аннотация.*** *В статье проводится историко-правовой анализ виктимологической профилактики преступлений вымогательства. Рассматриваются виктимологические особенности вымогательства, его имущественные, психологические и социальные последствия для потерпевшего, а также исторические основы защиты личности от угроз, принуждения и незаконного завладения имуществом. Автор анализирует древние обычные нормы, "Авесту", нормы шариата, "Уложение Темура", классическую виктимологию и национальное законодательство Узбекистана. Обосновывается необходимость раннего выявления лиц с высоким риском виктимизации, правовой и психологической поддержки потерпевших, а также совершенствования механизмов оперативного сообщения о фактах угроз и принуждения.*

***Ключевые слова:*** *вымогательство, виктимология, виктимологическая профилактика, потерпевший, угроза, принуждение, имущественный вред, "Авеста", шариат, "Уложение Темура", жертва преступления, профилактика правонарушений.*

***Abstract.*** *This article provides a historical and legal analysis of victimological prevention of extortion crimes. It examines the victimological characteristics of extortion, its property-related, psychological and social consequences for victims, as well as the*